

מאמר

עמרה ליושנה.

כולל

הרישה וחקירה על אודות הפירוש על משלי המיוחס להראב"ע
הנדפס במקראות גדולות

מאת

דוד כהנא.

בשנת ה'תקכ"א
תשבו איש אל אחוזתו
(ויקרא כה, יג)

זה כחמשים שנה יצאו שני חכמים גדולים, מהר"י רייפמאן נ"י והרר
ג"ה ליפמאן, להראות בראיות רבות כי הפירוש לספר משלי הנדפס במקראות
גדולות על שם הראב"ע, מיוחס רק במעות אליו, ובאמת איננו ממנו ולא יצא
ממעין חכמתו, ראשית : הרבה סתירות יש בפירוש הזה על משלי לשאר ספרי
הראב"ע, כמו ספרו צהות, מאזנים, שפה ברורה, וכדומה, אשר תעלנה עד ל"ם
במספרן, והשנית : סגנון הלשון בפירושו זה משונה מאד מכל שאר פירושי
הראב"ע, ופה ישתמש במלת כלומר, אי נמי פ"א, לפיכך, שנים דבקים, מושך
שנים עמו, הפסוק הזה דבק בעליון, וכדומה ; אבל דרך הראב"ע להגיד, קשור
בעליון, וכן מושך עצמו ואחר עמו, והשלישית : ברוב ספריו ופירושו לכתבי
הקדש, חבר בראש או בסוף שירים והרוזים שונים, ובפירושו זה על משלי אין
שיר והרוז לא לפניו ולא לאחוריו, והרביעית : בפירושו על מגלת רות (ג' יא)
יאמר שם הראב"ע כי במשלי יפרש אשת חיל, אבל פה לא פירש, והחמישית :

הרבה פירושים הנמצאים פה, הביא אותם הרמ"ק הוא ר' משה קמחי בביאורו על משלי על שמו. וכי הוא אביהם; ועל פי הראיות האלה, נכון הרבה לדעתם כנכון היום, שהפירוש הזה על משלי המיוחס להראב"ע, שייך להרמ"ק והוא סגנון לשונו ממש, עכ"ד בקצור ⁽¹⁾, וכל ההוקרים הסכימו אז לדבריהם. כי הפירוש על משלי הנדפס במקראות גדולות איננו להראב"ע ובתוך פירושי הראב"ע לא יבוא, והדבר הזה נעלה אצלם מכל ספק ⁽²⁾ והנה לפני שנים אהדות מצא הח' היום מאיר הורוויטץ, כ"י ישן נושן במדינת איטאליא, ועליו נרשם בזה"ל: פירוש משלי של הראב"ע, והח' הורוויטץ הרפים אותו מיד בעיר פראנקפורט דמיין בשנת תרמ"ד בשם "ברכת אברהם" והפירוש הזה אמנם משונה הוא מן פירוש משלי הנדפס כבר ומיוחס על שמו ⁽³⁾, ורבים מן ההוקרים הודו לדבריו שהוא הפירוש האמיתי על משלי מהראב"ע, ולדעת הח' הג' דרי ברילל, חברו הראב"ע אחר שנת ד"א התק"ו ליצירה ⁽⁴⁾.

ויהי כאשר שמתי את לבי על פירוש הרש הזה, נודע לי כי הרבה מן הסתירות שמצאו ההוקרים לדברי הראב"ע בפירוש על משלי הנדפס במקראות גדולות, ישנן ג"כ בפירושו זה ותעלנה עד כ' במספרן ⁽⁵⁾ ומה ראיתי ונוכחתי שהראיה הראשונה שהביאו ההוקרים, מבלי ליהם הפירוש על משלי הנדפס להראב"ע, מטעם הסתירות הרבות הנמצאות בו, אין לה כל יסוד, ונכונים מאד דברי הח' פינסקער שאמר על הראב"ע לאמר: ומצאנוהו פעמים רבות

⁽¹⁾ עיין במכתב עתי אָריענט שנת תר"ל נו"מ"ח; ובמכתב ההדפי ציון שנת תר"ל (גד ע"ו) ושנת תר"כ (גד קי"ג) ופה הבאתי ההמשך לראיה בכן העיקר ויהי הכליות אין בכן ממש.

⁽²⁾ ובדפוס הח' גינער עיין בספר אונג נחמד מחברת שניה (גד כ"א, וגד קס"ד); והח' דוקסם במ"ע אָריענט לשנת תר"ל, לבי"ל, ב'; והח' גדיל בסירובו על משלי (י' פ"ו; כ' כ"ו); והח' שח"ז בס' העבור (גד ח הערה ה) והד"ר ציון בהקדמתו לספר מוכה"ז.

⁽³⁾ הסירוב הזה על משלי י"א כפי הנראה מקודם בשנת תרי"ב באוקספורד ע"י הח' דריבה, עיין בס' בלשון אשכנז "הראב"ע בחור מדקדק" מאת הח' באכער (גד קל"ד).

⁽⁴⁾ עיין ביאטרביכער להח' דרי ברילל בזה שביעיה (גד קסח) והנה בהשקפה ראשונה יעמוד דבר אחד לשמן נגד הסירוב הזה, יען אין דרך הראב"ע לבאר מלות שיש לשון לעז, ובסירובו זה על משלי שהוציא הח' הורוויטץ יבואו שלשה פירושים שיש לשון לעז, כמו (ו, ג) ההרסם ענין פיוס ובלעז אפגאר נו, (יג) קורן וכו' ובלעז גינר (כג, כז) פדשא דהורא סווייז בלעז; אולם מלאחי כי בסירובו על שה"ש (ח, י"ד) יאמר שם הראב"ע וז"ל: והקדוש שהוא כמו בלשון יבמעל וכן בלשון לעז, ובשיפתו האחרת מפי הראב"ע על שה"ש שהוציא הח' מאהפעווס, יאמר שם הראב"ע (ב, ג) שושנה בלעז גלין; ולפי זה אין עוד שכן עי"ד הסירוב הזה.

⁽⁵⁾ ואילו קו: משלי ט, ה: י, ח: יג, יא: יד, יג: טו, יח: יז, כב: כג, ה: כו, יח: כח, א: כט, יג: ל, יז: ה, כב: כג, ב: טו, כב: כה, א: כה, ב: כז, כח: כט, יא: לו, לא: יח, יח; עיין במכתב הידחי ציון שנת תר"כ מן ג' קי"ד עד ג' קל"ג.

מתנגד בעצמו במקום אחד למה שכתב במקום אחר¹; עוד מצאתי לשמחת לבי שהשני פירושים האלה על משלי, הראשון שנרפס כבר על שם הראב"ע במקראות גדולות, והשני שמצא הח' הורוויטץ זה מהרש"י עולים בד בבד הן במעמם והן בסגנון לשונם בכמה מקומות, וכמעט רוח אחד להם, ונציג אותם פה כסדר זה לעומת זה.

פירוש הראשון

פירוש השני

השכל שם הפעול והוא חסר וי"ו.
(א. ב.)

השכל שם וכו' ויהסר ממנו וי"ו.
(א. ב.)

לשרך הזכירו כי הוא מוסר הנגידים.
(ג. ט.)

ואמר לשרך כי שם מוסר הנגידים.
(ג. ט.)

עץ, כעץ היים שהאוכל מפריו יהיה שנים רבות.
(ג. יח.)

עץ היים חסר כף כמו כעץ היים שמי שיאכל ממנו שיהיה יותר.
(ג. יח.)

סלסלה הגביה ורוממה מן סלו לרובב.
(ה. ח.)

סלסלה פירוש רוממה מגזרת סלו לרובב.
(ה. ח.)

מכל משמר וגו' יותר מכל משמר נצור לבך מלהרהר רע.
(ה. כג.)

מכל משמר פירוש יותר מכל משמר נצור לבך שלא יהשוב רעה.
(ה. כג.)

ובעכס וגו' והם דומים לכבל, וכן הפי' ובעכס שהאויל קשה להביא רגליו בו, כן הוא (הנואף) קשה להביא אל מוסר.
(ז. כב.)

וי"א כי עכס כבל ברזל והמעס שקשה כעכס האויל אל מוסרו להביא רגליו בו, כן קשה להביא הנואף למוסר.
(ז. כב.)

אהב: חסר אל"ף השרש להקל על הלשון כמו ואחר עד עתה.
(ח. יח.)

ומלת אהב ראויה אאהב על משקל ואחר עד עתה.
(ח. יח.)

ובל ידעה מה: או פירושו מאומה כמו וחכמת מה (להם).
(ט. יג.)

ובל ידעה מה: פירוש מאומה וכמוהו וחכמת מה להם.
(ט. יג.)

לא יחרוך: והמעס לא יבשל איש רמיה צידו וכו', כי מהרה יאבר ממנו.
(יב. כז.)

לא יחרוך: לא יצלה איש רמיה צידו, ולא יבשלו כי יהיה נגול ממנו.
(יב. כז.)

¹ עיין בספרו מנחם לנקוד האשכנזי (נד קל"ה, ונד ק"ס).

סירוש השני

פושק : כמו פתח כמו וְתַפְשְׁקִי
רגליך והמעם פותח שפתיו לדבר
דבר שאינו ראוי לאמר תבא מחתה לו.

(יג, ג.)

יצפון : ומלת היל ממון וזה הפסוק
כמעם רשע יכין וצדיק ילבש⁽¹⁾.

(יג, כב.)

יליץ והמעם ידבר אשם וכו' והוא
מגורת כי המליץ בינותם.

(יד, ט.)

ומעליו מגורת עלה נדף⁽²⁾

(יד, יד.)

וחסד לאומים תחשב להם כקרוב
חמאת.

(יד, לד.)

תחת : טעמו כמו תרד וכמוהו
והנחת עלי ידיך.

(יז, י.)

כשהרוח נכאה מי ישאנה ויסבלנה
כי הרוח נושא הגוף.

(יח, יד.)

צוף : המעם בצוף רבש שהוא
סתוק בן אמרי שפר הם מתוקים.

(טז, כד.)

שוטה המעם כשוטה עמוקה.

(כב, יד.)

ומלת גם הסופר אמרו.

(כה, א.)

סירוש הראשון

פושק : פותח מן ותפשקי רגליך פי
פותח שפתיו לדבר אשר לא נכון מחתה
תבא לו.

(יג, ג.)

יצפון : השם יצפון לצדיק ממון החומא
בענין רשע יכין וצדיק ילבש.

(יג, כב.)

יליץ מלשון דבור מלשון כי המליץ
בינותם.

(יד, ט.)

ומעליו מן עלה זית.

(יד, יד.)

וחסד שיעשו לאומים יחשב כקרוב
חמאת.

(יד, לד.)

תחת : י"א מן הנחת עלי ידיך תרגום
וירד.

(יז, ג.)

ורוח נכאה וגו' בהיותה נכאה כי היא
נושאת הגוף.

(יח, יד.)

צוף רבש : חסד כף כלומר בצוף רבש
בן אמרי נועם מתוקים.

(טז, כד.)

שוטה והמעם כשוטה שהיא עמוקה.

(כב, יד.)

גם : זה הפסוק הסופר אמרו.

(כה, א.)

⁽¹⁾ מלת רכע חנינה בכחב רק נאמר שם : יכין וצדיק ילבש (חזקוני כז, יז) אבל מלת
זאח מן הכחב (כז, יג) הנאמר למעלה, ומזה ראיה נכונה כי מכתב אחד יאלו שני הסירושים
האלה.

⁽²⁾ עיין להלן מה שאמר ר' זרביה בן יצחק על הסירוש הנסלח הזה.

פירוש הראשון

כמלהמם הפוך מן הלמה סיסרא
והוא פעול יוצא וכו' פי' כמכים.
(כו, כב.)

כמלהלה : כמשתטה כמו ותלה ארץ
מצרים.
(כו, יח.)

ומקשה ערפו וכו' בפתע ישבר האיש
בסבלתו ולא יהיה לו מרפא.
(כט, א.)

גבר מחליק מדבר חלקות על רעהו
אולי יוכל לרמות אותו.
(כט, ה.)

ישבחנה : מן משביח שאון ימים.
(כט, יא.)

אל תלשין וגו' הוא עבד הבורח
מהאומות לארץ ישראל להתגייר.
(ל, י.)

לעלוקה : כמו עוות וראוי להיות
עקולה מן משפט מעוקל.
(ל, טו.)

ושתיים ושלש דרך אריכות.
(ל, יח.)

שםמית שם היה וכו' שתופתת מה
שיתנו לה והיא גמצאה בהיבלי מלך
בעבור הכמתה.
(ל, כה.)

פירוש השני

כמתלחמים וכו' הפוך והוא מגורת
הולם פעם שהם מכים.
(כו, כב.)

כמתלהלה פי' כמשועע והוא מגורת
ותלה ארץ מצרים.
(כו, יח.)

ומקשה ערפו פתאום ישבר ולא
יהיה לו מרפא.
(כט, א.)

גבר שהוא מהלק על רעהו לרמות
אותו.
(כט, ה.)

ישבחנה : ישברנה מן משביח
שאון ימים.
(כט, יא.)

אל תלשין וגו' וזה העבד שברח
מפני אדוניו ורוצה להתגייר.
(ל, י.)

לעלוקה : וי"א שהוא מלה הפוכה
מגורת משפט מעוקל.
(ל, טו.)

שלשה וארבעה דרך אריכות.
(ל, יח.)

שםמית שם היה אשר תתפש
בידים מה שנותנים לה, והיא בהיבלי
מלך בעבור הכמתה.
(ל, יח.)

מן הדגמאות האלה כ"ה במספרן די לנו לראות כי מבטן אחד יצאו
שני הפירושים על משלי, ולהביא את כלן תעלינה עד למאה או יותר, אך
מלבד זאת נראה שיש הרבה מקומות אשר הפירוש הראשון יפרש את השני
וכן להפך, כמו בפירוש הראשון נאמר בקצור : התרפס מן ברגליה רפסה
(משלי ו, יג) אבל בפירוש השני נאמר : התרפס וגו' מענין בזיון ומרמס
מלשון ארמית ברגליה רפסה, וכן נאמר :

ס"ד

כנחש ישך אותך יפריש אותך כענין
ישך, ומוזה הענין נקרא פרש בעבור
הפרושי אשר ברנליו.
(משלי כג, לב.)

ס"ש

אחריתו שישתה כנחש * ישכהו
וכו', ומוזה יפרשו פרשים בעבור המכים
בהתתם בלמד שמשמין ברנליו.
(משלי כג, לב.)

ועל ידי שהי הנוסחאות האלה נבין את כונת המפרש ביותר ; וכן יפרש
בפ"ר בקצור (משלי כב, כב) אל תגזל דל כי דל הוא וישא צער בדלותו, על
כן אל תגזלוהו בשער ששם עורך, כענין כי אראה בשער עזרתי ; אבל בפ"ש
יפרש הענין באריכות, והוא : אל תגזל דל ודי לו בעניותו, ואל וגו' בשער
במקום שיש לך אוהבים ותוכל לזכותו, והוא כמעט שאמר איוב אראה בשער
עזרתי ; וכן בפ"ר יפרש לגרירותיך סביבות הגרון נקראו גרירות וכן על צוארי
בנימין (א, מ); אבל בפ"ש יפרש הדבר ביותר ואמר : והזכיר הגרירת על
גורת רבים בעבור שהם מבעות הרבה ; וכן בפ"ר נאמר (ד' א.) בזה"ל :
שמעו בנים, אחר שהזהיר בנו הוכיח בנים אחרים שישמעו מוסר אביהם אף
על פי שהם רבי' לא בהם נחשב כמוני ; הדברים האחרונים אף על פי שהם
רבים וכו' קשה להולמם, אבל ע"י הפ"ש נראה כי סובבים והולכים על פסוק ג',
ושם נאמר כך : כי בן הייתי לאבי, כלומר אף על פי שהיו לו בנים אחרים
אהבני על כולם ; ולפי זה נראה שנפל טעות בפ"ר וחסר שם התחלת הפסוק,
ובאמת צ"ל כך : כי בן הייתי לאבי, אף על פי שהם רבים לא בהם נחשב
כמוני.

אחר הדברים האלה נאמר עוד, כי החכמים שיצאו לשלול הפירוש
הראשון על משלי מן הראב"ע הגירו לנו רק הדברים הסותרים לפירושו בשאר
ספריו אבל לא הראו לנו להפך, שיש ג"כ ראיות רבות מן ספרי הראב"ע
לפירושו זה כי הוא הברו, למשל : בפ"ר יאמר (משלי ה, יח) אהבי אהב
חסר אלף השרש, וכן אמר הראב"ע ג"כ זאת במקום אחר (ישעיה יד, כ) תהר
חסר אלף השרש כמו אהבי אהב ; וכן אמר עוד בפירושו שם (משלי כז, א.)
מה ילד יום : ילד כמו תולדות יעקב ענין קורות וכן זה כאלו היה נולד
המקרים כלו' כי לא תדע מה יקרך מקורות היום ; ועל דרך הזה, יפרש
בפירושו על התורה (בראשית לו ב) תולדות יעקב אלו המאורעות שאירעו לו
והמקרים שבאו עליו מגזרת מה ילד יום ; ונציג אותם זה לעומת זה.

פירושו הראשון על משלי

שאל פי' ממה פעם בלשון זכר ערום
שאלו, ופעם בלשון נקבה.
(א, יב.)

פירושו בשאר ספריו

שאל לשון זכר ונקבה והנה רגזה
וגם עורר.
(ישעיה י, מ.)

ויחמו הצאן וכו' ואל תתמה בעבור
שאמר על הצאן בלשון זכרים וכו'
רק בלשון רבים לא יחשו.
(בראשית לו, למ.)

אל ילחו הנכון תעלוזנה כי על
התושיה והמומה ירבר כמו ויחמו הצאן.
(ג, כ.)

פירושו הראשון על משלי

כי בָּאת : אף על פי כמו כי רכב
ברזל כי עם קשה ערף.
(ה ג.)

ובא ולצת כמו וצמית והלכת אל
הכלים שטעמו ואם צמית.
(ט, יב.)

יכפרנה, יבטלנה.
(טו, יד.)

טבתה היא לשין זביחה וכו' וגם
לשון בישול לרקחות ולאופות ושניהם
מכוונים בלשון ערב.
(ט, ב.)

יענה עזות פירוש אמרי עזות.
(יה, כג.)

שער פעל עבר מן כאה שערים.
(כג, ז.)

אפניו אל"ף נוסף כאל"ף מי אספי
אזרוע.

(כה, יא.)

דלו מן כי דלותני שטעמו הרימותני.
(כו, ז.)

ונטל תרגם וישא.

(כו, ג.)

פירושו בשאר ספריו

כי רבה : אף על פי שהוא רבה
כמו כי עם קשה ערף.
(מגלת אסתר א, כ.)

וצמית ואם תצמאי והלכת אל
הכלים.

(רות ב, ט.)

יכפרנה כמעט השחתה.
(ישעיה טז, יד.)

מלת טבת בלשון הקדש מתפרש
לשני טעמים האחד לשון הריגה וכו'
והטעם השני כמו בלשון ישמעאל מבשל.
(דניאל כה, יד.)

המתואר הסר כמו יענה עזות.
(ספר יסוד מספר צד קלה.)

מאה שערים וכו' כמו שער בנפשו.
(בראשית כה, יב.)

אל"ף אופן נוסף כמו אל"ף אתמול
אזרוע.

(דניאל י, כז.)

דלו וכו' וכמוהו דלו שקים בטעם
נשיאות.

(ישעיה כה, יד.)

וינטלם כמו ונטל ההול וכו' וינשאם.
(ישעיה סג, ט.)

וכן מה שאמר בפירושו הראשון על משלי על מלת קסם. נראה הטיב
שהראביע הברו, וז"ל : וקסם שם כולל על גזרת משפטי הכוכבים, וכן גזרים
שיגורו להיות כן (טו, י.) ובלשון הזאת ממש יאמר הראב"ע במקום אחר :
וקסמים הם חכמי המזלות והטעם גזרים האומרים כן יהיה (ישעיה מד, כה)
זכן אמר בפירושו על דניאל : חכמי המזלות והגזרין הם בעלי הקסמים (ב, ב)
זאת אמר ג"כ בפירושו על התורה : וטעם קסמים שיש במשפטי הכוכבים
(דברים יח, י.) ; וכן מה שאמר בפ"ר על משלי (כו, א), וטעם שמות העופות
זהבהמות אשר פרשו הראשונים הם כהלומות בלי פתרון ; אשר לא ידעו
החוקרים על מה ומי אמר זאת, אבל מכאן נראה הטיב כי הראב"ע חבר
הפירוש הזה, וכוונתו על הגאון רס"ג כמו שאמר עליו בפירושו על התורה
(ב' יא.) וז"ל : אמר הגאון כי פישון יאור מצרים וכו', ואין ראיה שהוא היאור.

שתרגם החוילה כפי צרכו כי אין לו קבלה, וכן עשה במשפחות ובמדינות
יבחיות ובעופות ובאבנים אולי בחלום ראה אותם⁽¹⁾.

וכן אמר ג"כ בפיר על הפסוק (משלי י, כז) יראת ה' תוסיף ימים
לאמר: כי ימי האדם אינם קצובים, רק הם כפי הטבע, והטבע יתגבר ויעמוד
כפי המעשים הנכונים וכו', ומה שאמר את מספר ימיו אמלא, הם שזוכלו
לחיות כפי טבעו כי הם במספר עכ"ל; ועל דרך זה אמר הראב"ע בפירושו
הקצר על שמות, על הכתוב את מספר ימיו אמלא לאמר: טעמו שהשם נתן
כה לכל גוף כמה יעמוד, ואם הוא דבק בשם וכו' יסבב סבות לשמור הגוף.
והפך זה ברהקו ממקור חיים, וכן יראת ה' תוסיף ימים⁽²⁾, וזאת אמר ג"כ
בפירושו על תהלים (לו, יז) יודע ה' ימי תמימים וגו' והנכון בעיני כי זה על
דרך את מספר ימיו אמלא, והשם יודע כל מלא, ובעבור כי שנות הרשעים
תקצורנה כפי מעשיהם כדרך למה תמות בלא עתך, על כן הדבר תלוי
במעשים, עכ"ד; ודברי הראב"ע עולים כלם בקנה אחד, ורוח אחד להם, וכל
איש משכיל על דבר אטת יראה כי הראיות לזכות, שהפירוש הראשון על
משלי הבר הראב"ע, מכריעות את הראיות לחובה שהביאו החוקרים כבר נגד
הפירוש הזה.

הטענה השלישית שמצאו החוקרים מבלי ליחס הפירוש הזה על משלי
להראב"ע, מטעם שאין בו שירים או חרוזים לא לפניו או לאחריו, אין לה כל
יסוד, יען גם בפירושו על תרי עשר אין שם מאומה, וכן בפירושו על דניאל,
וכן בפירושו השני על משלי, וכן בפירושו השני על מגלת אסתר; ובאמת
לפני פירושו זה הראשון על משלי יש שם חרוזים אחדים אך נעלמו מעיני
החוקרים הרבים, ואלו הם.

משלי שלמה וגו'.

הודיע בו מעלת החכמה הקדומה

כי כה נברא יש מבלי מה

והזהיר להדבק בה ולסור [מן] האשה הזעומה

והוכיח להמית הפתאות ותאות הנוצר מן האדמה:

גם סגנון הלשון מן פירושו זה על משלי אף כי משונה הוא משאר ספרי
הראב"ע, בכל זאת לא ראו החוקרים שיש הרבה דברים שם הנמצאים בספריו
לדוב כמו:

דרכו בשאר ספריו

הענין כפול במלות שונות.

(איוב לה, ה.)

בפיר על משלי

כפל ענין במלות שונות.

(ה, כט.)

(1) ועיין להלן (ס"ד, ז') מה שאמר הראב"ע עוד על הגוף וז"ל: ואל תהיה לך
לשמוע אל דברי הגוף בשמות וכו'.

(2) ועיין ג"כ בפירושו הגדול על שמות (כג, כה).

דרכו בשאר ספריו	בפיר על משלי
כפול ענין, הענין כפול.	כפל ענין, הענין כפול.
(תהלים מה, ב; איוב לח, לה; קהלת ט' טו; י, כ.)	(ט, ה; כט, י.)
הכ"ף ישתמש בעבור שנים.	הב"ת משמש בעבור שנים.
(תהלים לג, ב.)	(יד, כו.)
דרך קצרה.	על דרך קצרה.
(ברוב ספריו)	(כב, כא.)
השורק בא תחת הולם.	והשורק תחת הולם.
(יואל א, יח.)	(כה, יט.)

וכן מה שאמרו החוקרים כי המלות : מושך שנים עמו, הנמצאים בפירושו הראשון על משלי זרים אצלו, ודרך הראב"ע להגיד : מושך עצמו ואחר עמו ; אבל לא ראו כי שם בפירושו זה ישתמש ג"כ בהמלות האלה, כמו :

מושך עצמו ואחר עמו

(יד, לה.)

מושך אחר עמו

(יב, כז ; יד, ל.)

גם מלת דבק אשר ישתמש בפירושו זה על משלי כמו : דבק בעליון (יג, יט.) דבק עם הפסוק הבא (כו לד) והוא דבק למעלה (יד, כ) וכדומה, לא זרה פה אצלו, ומלבד שנמצאה בפירושו על קהלת, וגם בפירושו השני על משלי בכמה מקומות, יש עוד המלה הזאת בשאר ספריו לרוב, כמו (מגלת אסתר א' ו.) הפסוק דבק עם אשר למעלה (איוב לא, יח.) דבק עם הפסוקים למעלה ולמטה, (ישעיה ח, א.) והנה הוא דבק, (שם ג, א.) דבקה עם חדלו לכם, (שם כה, יב) בלא דבק וי"ו, (רות א, יב) דבקה עם אות למיד, (איוב לו, לד) אינו דבק בפסוקים, (הושע ב, א) הפרשה דבקה היא (תהלים ה, יג) זה הפסוק דבק בעליון, (שם ה, יג) הפסוק דבק עם הבא אחריו, (שם עו, י.) דבק עם תחלת המזמור, (שם פד, יא) דבק עם הכתוב, ועוד בכמה מקומות¹.

וכעת נאמר כי מה שהגיד הראב"ע בפירושו על רות, כי במשלי יפרש אשת חיל, כונתו שיפרש שם רק המלות של אשת חיל ולא הפרשה, וכן יצא

¹ ובדבר הר"ס ס"ח עיין בפירושו על חבקוק (ב' י) קָוֹת וגו' ס"ח ונכון הוא להיות דבק אל בשר, וכן אמר ג"כ בפיר על משלי (א, ל) ס"ח וכו' והוא הנכון ; ועיין בפירושו על קהלת (ז, כב) ; וכן מה שאמר הראב"ע בפירושו הראשון על משלי (ט, ג) על גפי כמו גבי כי האוחזים במו"ף מהחלפוס ; אשר לדברי הח' ליפמאן ח"ן דרך הראב"ע להגיד זאת (עיין ליון הר"צ ד' קפו) אבל כעת נודע לנו ע"י ספר הגלוי (ד' ה, כ"ז) כי הדברים האלה לקח הראב"ע מדברי הרס"ג והוא לשונו ממש, וכן לקח עוד ממנו ולא הזכיר שמו, עיין ליפער. מיטטהילונגען לה' דיקעס (ד' ז).

שם לפרש אותן שתי פעמים ; גם מה שאמר בפירושו הקצר על שמות, וזיל : ובפירושו משלי פרשתי ההפרש בין הכמה ודעת ותבונה ; כונתו כי בפירושו הראשון פירש הטיב ענינים כאלה בהרבה מקומות, ובפרט בפרשה ח' וט' ; וכן מה שאמר שם בפירושו על הכתוב (ח, כח.) ב"ת בהכינו, בחוק, בשומו, בעוזו, באמצו, כלם נשיאי זמן, אשר על זה אמר הדר' ליפמאן כי הלשון הזה זר בפי הראב"ע ; אבל לא ראה מה שאמר הראב"ע בהקדמתו השניה לספר בראשית, וז"ל : וככה אמר שלמה וכו', ושם כתב כל מלה קדמוניות וכו', ראשית, וקדם ומאז, ומעולם, ומראש, ועד לא, ובמסר עכ"ד ; ודברי הראב"ע האלה מקבילים זה לעומת זה הטיב, פה חשב נשיאי הזמן, ושם כל מלה קדמוניות¹ ; וזאת כונתו שאמר בפירושו זה על משלי (ח, כב) והטעם (החכמה) קדימה לעולם קדימת חיוב, לא קדימת זמן, כי הזמן מכלל הנבראים.

אחר הראיות הרבות נראה כי הפירוש הראשון על משלי, ילמוד כעת זכות על הפירוש השני, כי אב אחד הראב"ע הולידם² ; גם הח' הקדמון ר' זרכיה בן יצחק הברצילוני, בפירושו על משלי שהשלימו בשנת ה"א ומיד ליצירה, יאמר על הכתוב (יד, יד.) מדרכיו וגו' ומעליו איש מוב, כזה"ל : המפרשים כלם נבוכו בזה הפסוק עד שאחד מן הגדולים שבהם פרש בו מה שראו לשחוק עליו, והוא שאמר ומעליו מענין עלים, עכ"ל ; וכונתו על הראב"ע ועל אחד משני הפירושים על משלי יען בשניהם יפרש הראב"ע כן³ ; ומה שמביא הרמ"ק כמה פירושים על שמו בביאורו על משלי, אין מזה ראייה נגד הפירוש הראשון של הראב"ע, רק נאמר כמו שהגיד ר' זרכיה בן יצחק הנזכר בפירושו על איוב לאמר : והקמחי לעולם גונב מדברי ראב"ע במקומות אשר לעצמו בהם תועלת⁴ ; וכן לקח גם המאירי מפירושו זה של הראב"ע, כמו על הכתוב כי אין האיש וגו' (ו, יט) יאמר הראב"ע, ולא אמרה אישי, כי אינו נחשב בעיניה מאומה בזנותה עם אחרים ; וכדבריו ממש אמר המאירי בפירושו על משלי לאמר : ואמרה האיש ולא אישי מצד שאינו נחשב בעיניה ; וכן יפרש מלת תושיה (ב, מ.) וכצפוני יפרש (כג, לב) כמתלהלה (כו, יח) וכדומה, ממש בדברי הראב"ע.

(1) עיין נוסחה שניה מן ספר בראשית שהוציא הח' פרידלענדער (זד ד). וכן מה שאמר הראב"ע פה בפיר על משלי (ח, כב) שלא היה בעולם כי אס החכמה ובה ברא הכל עכ"ל, מכחישים הטיב לדבריו שאמר בהקדמתו השניה על ספר בראשית (זד ד) ע"ס.

(2) ומלבד בסגנון הלבוש מן שני הפירושים ישוה זה לזה, עוד נראה עין בעין כי הפירוש השני חבר הראב"ע, פה יאמר (יד, ל) העצמות שהם מוסדי הנוף ; וכן אמר בפירושו על הילים (כב, טז) העצמות שהם מוסדי הנוף ; וכן אמר עוד בפירושו השני על משלי (כ, ז) שמועיל זכות אב לכן ; וזאת אמר ג"כ בפירושו על ההורה (בראשית לא, מב) זכות האב שמועיל לכן ; וכן יאמר שם (כב, ז) עשיר ודס גו' כי הכל בשם ובמזל ; וזאת אמר בפירושו הגדול על שמות (ג, כב) : השם ברא הכל והוא נחן עושר למי שיראה, וכדומה.

(3) עיין לעיל, ועיין במע' השחר שנה שניה (זד רלט).

(4) עיין בפירושו על חיוב (לה ז) שהוציא הח' שווארץ.

ומי לא יראה כי בפירושו הראשון על משלי, יצא הראב"ע לפרש הכתוב לתאווה יבקש נספרד וגו' (יח, א.) וכונתו על עצמו, והוא: הנע והגד והנפרד ממקומו לבקש חכמה בעבור תאוה שיתאוה ללמוד, ובכל אנשי תושיה יתערכ וילך עמם; וכן מה שאמר שם (ג, ט) החכמה תחיה האדם שהוא עולם קטן מסכים ממש לשימתו; ודברי הח' רייפמאן לא נכונים שאמר, כי בפירושו הנזכר (ל, ו) יאמר ונכזבת תהי' נכזב בהתעסקך בחכמה אחרת זולת חכמת מצותיו, וזאת לא יאמר הראב"ע אשר התעסק בחכמות¹; אבל ממש כדברים האלה הגיד הראב"ע גם בפירושו השני, וז"ל: כל אמרת והם המצות וכו', ואין ראוי להתעסק בזולת (ל, ה) אבל כונת הראב"ע כי על ימי שלמה נאמרו הדברים, והוא בעצמו הורה שם בפירושו הנזכר להתעסק בחכמות, ואמר (טו, טז) קנין החכמה מה טוב לאדם כי יבטל חמת המלך, ואמר עוד (ח, לו) וכל משנאי וגו' הם השונאים החכמה ואין לומדים אותה כל עיקר; וכן אמר (ד, ה) קנה חכמה במקצת הונך, ואם לא תוכל לדעתה תן כל הונך.

סוף דבר הפירוש הראשון והפירוש השני על משלי, חבר אותם הראב"ע כמו שחבר שני פירושים על התורה ומגלת אסתר ודניאל וכדומה; האחד חבר בימי שחרותו, והשני בימי זקנתו, וממעם זה סגנון הלשון של הפירוש הראשון משונה, אך לרוב מה שחסר בזה פירוש בזה וכן להפך, ועלינו להשיב העמרה ליושנה, יען שניהם רוח הראב"ע הולידם, והם אחים מלדה ומבטן ולא יפרדו לעולם.

אדעססא י"ח חשון שנת תר"ן.

דוד כהנא.

⁽¹⁾ עיין במ"ע אָרִיעֶנְט לַשָּׁנָה חר"א הנזכר לעיל.